

PRESERVING STRATEGY OF THE FORTS OF PAKNAM SAMUT PRAKAN AS A SUSTAINABLE DEVELOPMENT FOR HISTORICAL HERITAGE AND URBAN TOURISM

Manop SIRIPINYOKIJ¹

1 School of Architecture, Bangkok University, Thailand; manop.s@bu.ac.th

ABSTRACT

This research aims to propose conservation strategies for historic forts in the Paknam Samut Prakan area in order to support the development of sustainable historical tourism. The study area has long been a strategic maritime gateway to Bangkok since the Ayutthaya and early Rattanakosin periods, resulting in the establishment of numerous fortifications with significant historical, architectural, and cultural landscape values. However, rapid urban development, community expansion, and the lack of integrated management have led to the deterioration of many forts and a declining public awareness of their heritage significance. This study employs a combination of documentary research, field surveys, and spatial analysis to assess the current conditions, potentials, and limitations of the historic forts in Paknam Samut Prakan. The analysis is framed within concepts of cultural heritage conservation and sustainable tourism development. The findings indicate that these forts possess strong potential to be developed into a historical tourism network, as they are closely connected to the Chao Phraya River landscape, traditional communities, and water-based transportation systems. Nevertheless, development must carefully address physical constraints, accessibility issues, and the need to enhance public interpretation and awareness.

Keywords: Cultural Heritage Conservation, Historical Tourism, Sustainable Tourism, Cultural Landscape

CITATION INFORMATION: Siripinyokij, M. (2026). Preserving Strategy of The Forts of Paknam Samut Prakan as a Sustainable Development for Historical Heritage and Urban Tourism. *Procedia of Multidisciplinary Research*, 4(6), 7.

แนวทางการอนุรักษ์ป้อมโบราณในพื้นที่ปากน้ำสมุทรปราการ เพื่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน

มานพ ศิริภิญโญกิจ¹

¹ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ manop.s@bu.ac.th

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์ป้อมโบราณในพื้นที่ปากน้ำสมุทรปราการ เพื่อสนับสนุนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน พื้นที่ศึกษานับเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาต่อเนื่องถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เนื่องจากเป็นประตูทางทะเลสู่กรุงเทพมหานคร จึงปรากฏระบบป้อมปราการจำนวนมากที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม และภูมิทัศน์วัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมือง การขยายตัวของชุมชน และการขาดการจัดการเชิงบูรณาการ ส่งผลให้ป้อมหลายแห่งเสื่อมสภาพและขาดการรับรู้คุณค่าในระดับสาธารณะ งานวิจัยนี้ใช้วิธีการศึกษาทั้งเชิงเอกสาร การสำรวจภาคสนาม และการวิเคราะห์เชิงพื้นที่ เพื่อประเมินสภาพปัจจุบัน ศักยภาพ และข้อจำกัดของป้อมโบราณในพื้นที่ปากน้ำสมุทรปราการ โดยพิจารณาร่วมกับแนวคิดการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ผลการศึกษาพบว่า ป้อมโบราณมีศักยภาพสูงในการพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ เนื่องจากมีความเชื่อมโยงกับภูมิทัศน์แม่น้ำเจ้าพระยา ชุมชนดั้งเดิม และโครงข่ายการคมนาคมทางน้ำ อย่างไรก็ตาม การพัฒนาจำเป็นต้องคำนึงถึงข้อจำกัดด้านสภาพกายภาพ การเข้าถึง และการรับรู้ของผู้ใช้งานพื้นที่

คำสำคัญ: การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์, การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม, การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, การมีส่วนร่วมของชุมชน

ข้อมูลการอ้างอิง: มานพ ศิริภิญโญกิจ. (2569). แนวทางการอนุรักษ์ป้อมโบราณในพื้นที่ปากน้ำสมุทรปราการ เพื่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน. *Procedia of Multidisciplinary Research*, 4(6), 7.

บทนำ

พื้นที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาในจังหวัดสมุทรปราการเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อประวัติศาสตร์การป้องกันประเทศของไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงช่วงต้นรัตนโกสินทร์ โดยบริเวณปากน้ำแห่งนี้ทำหน้าที่เป็น “ประตูสู่พระนคร” สำหรับการติดต่อค้าขายและการเดินเรือจากอ่าวไทยเข้าสู่เมืองหลวง จึงมีการก่อสร้าง “ระบบป้อมปราการทางน้ำ” ขึ้นเป็นแนวตลอดลำน้ำ เพื่อป้องกันการรุกรานจากภายนอก ซึ่งสะท้อนถึงพัฒนาการของเทคโนโลยีทางทหาร การวางผังเมือง และยุทธศาสตร์การป้องกันประเทศในแต่ละยุคสมัย โดยเฉพาะในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ที่มีการพัฒนาป้อมพระจุลจอมเกล้าให้เป็นป้อมปืนใหญ่แบบตะวันตกเพื่อรับมือกับภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก อันเป็นหลักฐานสำคัญของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่น วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112

อย่างไรก็ดีในปัจจุบันแนวป้อมปากน้ำซึ่งถือเป็นโบราณสถานที่สำคัญจำนวนมากถูกละทิ้งและกำลังเผชิญกับปัญหาการเสื่อมสภาพ ทั้งจากปัจจัยทางธรรมชาติ เช่น การกัดเซาะของแม่น้ำเจ้าพระยา และปัจจัยจากมนุษย์ เช่น การขยายตัวของเมือง การใช้ประโยชน์ที่ไม่เหมาะสม และการขาดการบำรุงรักษาอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ป้อมบางแห่งอยู่ในสภาพชำรุดหรือสูญเสียดังกล่าวประกอบทางสถาปัตยกรรมไปอย่างมาก ในขณะเดียวกันจังหวัดสมุทรปราการมีศักยภาพสูงในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เนื่องจากมีทรัพยากรมรดกที่หลากหลาย ทั้งโบราณสถาน ศาสนสถาน และวิถีชีวิตชุมชนริมน้ำ อย่างไรก็ตามการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ดังกล่าวยังขาดการบูรณาการระหว่าง “การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม” และ “การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน” ส่งผลให้ทรัพยากรทางประวัติศาสตร์ เช่น แนวป้อมโบราณ ยังไม่ได้รับการนำเสนอและใช้ประโยชน์อย่างเต็มศักยภาพ จากปัญหาและศักยภาพดังกล่าว จึงเกิดคำถามสำคัญทางทฤษฎีว่า จะมีแนวทางใดในการอนุรักษ์และฟื้นฟูแนวป้อมโบราณในพื้นที่ปากน้ำสมุทรปราการให้คงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ควบคู่ไปกับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน โดยวัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้คือ (1) เพื่อสำรวจและประเมินสภาพปัจจุบัน ศักยภาพ และข้อจำกัดของป้อมโบราณในพื้นที่ศึกษา ทั้งในด้านกายภาพ การเข้าถึง และบริบทโดยรอบ (2) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างโบราณสถานป้อมปราการกับภูมิทัศน์แม่น้ำเจ้าพระยา ชุมชน และโครงข่ายการท่องเที่ยวในพื้นที่ (3) เพื่อศึกษาแนวคิดและกรณีตัวอย่างการอนุรักษ์มรดกทางประวัติศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ และ (4) เพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาป้อมโบราณในพื้นที่ปากน้ำสมุทรปราการให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ที่ยั่งยืน

การทบทวนวรรณกรรม

พื้นที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาในอดีตนั้นมีบทบาทสำคัญในฐานะด่านหน้าก่อนเข้าสู่พระนคร เนื่องจากเป็นเส้นทางหลักของการคมนาคม การค้าขาย และการเดินเรือจากอ่าวไทยเข้าสู่กรุงเทพมหานคร ดังนั้นการป้องกันพื้นที่บริเวณนี้จึงมีความสำคัญต่อความมั่นคงของรัฐมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ (กรมศิลปากร, 2550) ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่สมัย ร.2 ได้มีการฟื้นฟูและก่อสร้างป้อมปราการบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาเพิ่มเติมเพื่อเสริมความมั่นคงของพระนครจากภัยคุกคามทางทะเล เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าว สยามยังคงเผชิญกับความขัดแย้งกับประเทศเพื่อนบ้านและมหาอำนาจในภูมิภาค การสร้างป้อมปราการจึงเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการควบคุมการเดินเรือและป้องกันการรุกรานจากภายนอก ต่อมาในรัชสมัย ร.3 ได้มีการขยายและปรับปรุงระบบป้อมปราการเพิ่มเติม โดยมีการสร้างป้อมหลายแห่งตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อสร้างแนวป้องกันแบบต่อเนื่อง (Defensive Line) ป้อมเหล่านี้มักตั้งอยู่ตามจุดยุทธศาสตร์ เช่น ปากคลอง จุดโค้งของแม่น้ำ หรือพื้นที่ที่สามารถควบคุมการเดินเรือได้อย่างมีประสิทธิภาพ การวางตำแหน่งดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจในภูมิศาสตร์ทางทหารของรัฐสยามในช่วงเวลานั้น

ในช่วงกลางศตวรรษที่ 19 เมื่ออิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกเริ่มขยายตัวเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สยามจึงต้องปรับปรุงระบบการป้องกันประเทศให้ทันสมัยมากขึ้น โดยเฉพาะในรัชสมัยของ ร.4 ซึ่งเริ่มมีการนำ

เทคโนโลยีทางทหารแบบตะวันตกเข้ามาประยุกต์ใช้ ทั้งในด้านปืนใหญ่ ระบบป้อม และยุทธศาสตร์การป้องกันชายฝั่ง การพัฒนาระบบป้อมปราการบริเวณปากน้ำเจ้าพระยาถึงจุดสำคัญที่สุดใน ร.5 ซึ่งเป็นช่วงที่สยามต้องเผชิญกับแรงกดดันจากจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างรุนแรง รัฐบาลสยามจึงได้ดำเนินการปรับปรุงระบบป้องกันชายฝั่งให้ทันสมัย โดยมีการสร้างป้อมแบบตะวันตกที่มีประสิทธิภาพสูง เช่น ป้อมพระจุลจอมเกล้า ซึ่งติดตั้งปืนใหญ่แบบทันสมัยและมีบทบาทสำคัญในการควบคุมเส้นทางเดินเรือเข้าสู่พระนคร

ป้อมดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่น วิกฤติการปากน้ำ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เรือรบฝรั่งเศสพยายามฝ่าด่านป้อมปากน้ำเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยา เหตุการณ์นี้สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของแนวป้อมปากน้ำในฐานะระบบป้องกันประเทศที่สำคัญ แม้ว่าไม่สามารถหยุดยั้งการแทรกแซงของมหาอำนาจตะวันตกได้ทั้งหมดก็ตาม

จากการศึกษางานวิชาการและเอกสารทางประวัติศาสตร์ พบว่าแนวป้อมปากน้ำสมุทรปราการไม่ได้เป็นเพียงโครงสร้างทางทหารเท่านั้น แต่ยังเป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนถึงพัฒนาการด้านยุทธศาสตร์การป้องกันประเทศ เทคโนโลยีทางทหาร และการปรับตัวของรัฐบาลต่อการบริหารการเมืองระหว่างประเทศในช่วงศตวรรษที่ 19 อย่างไรก็ดีโบราณสถานเหล่านี้ส่วนใหญ่มีสภาพทรุดโทรม บ้างถูกทำลายไปแล้ว ส่วนที่เหลือบางพื้นที่ถูกทิ้งร้างและขาดการบูรณะให้เหมาะสม ดังนั้น ป้อมปราการที่มีคุณค่าในฐานะมรดกทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญในพื้นที่จังหวัดสมุทรปราการ เหล่านี้จึงควรได้รับการศึกษาและอนุรักษ์ในฐานะส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์มรดกทางวัฒนธรรมของประเทศ

สภาพของป้อมโบราณในปัจจุบัน หากจำแนกป้อมโบราณในพื้นที่ปากน้ำสมุทรปราการจะแบ่งช่วงเวลาและอายุได้ ตั้งแต่ที่สร้างในสมัย ร.1 จนถึงป้อมที่สร้างในสมัย ร.5 ในพื้นที่ปากน้ำเคยมีอยู่ทั้งสิ้น 24 ป้อมแต่ในปัจจุบันหลงเหลืออยู่ในสภาพสมบูรณ์เพียงไม่กี่แห่ง

ตารางที่ 1 ป้อมโบราณในพื้นที่สมุทรปราการที่ยังเหลืออยู่และสภาพในปัจจุบัน (กฤษฎา, 2567)

ชื่อป้อมปราการ	ปีที่สร้างเสร็จ	สถานะปัจจุบันและร่องรอยที่หลงเหลือ	หน่วยงานที่รับผิดชอบหลัก
ป้อมพระจุลจอมเกล้า	2427 (ร.5)	ยังคงสภาพสมบูรณ์ที่สุด เป็นอุทยานประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑสถาน	กองทัพเรือ
ป้อมผีเสื้อสมุทร	2365 (ร.2-3)	ตั้งอยู่บนเกาะกลางน้ำ สภาพสมบูรณ์ เปิดเป็นพิพิธภัณฑสถาน	กองทัพเรือ
ป้อมแผลงไฟฟ้า	2357 (ร.2)	บูรณะเป็นสวนสาธารณะและสถานที่พักผ่อน แต่ปัจจุบันปิดไม่ให้เข้า (ต้องขออนุญาต)	เทศบาลเมืองพระประแดง
ป้อมปู้เจ้าสมิงพราย	2357 (ร.2)	เหลือเพียงอาคารบางส่วนในสถาบันราชประชาสมาสัย มีการสร้างอาคารเจ้าหน้าที่เหนือกำแพงป้อม	สถาบันราชประชาสมาสัย
ป้อมปีศาจสิง	2357 (ร.2)	เหลือเพียงแนวกำแพงหน้าสถาบันราชประชาสมาสัย	สถาบันราชประชาสมาสัย
ป้อมวิทยาคม	2326 (ร.1)	เหลือแนวกำแพงหน้าสถาบันราชประชาสมาสัยและปืนใหญ่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา	สถาบันราชประชาสมาสัย
ป้อมนาคราช	2341 (ร.2)	เหลือเพียงซากแนวกำแพงและป้อมรักษาการณ์	โรงเรียนป้อมนาคราชฯ

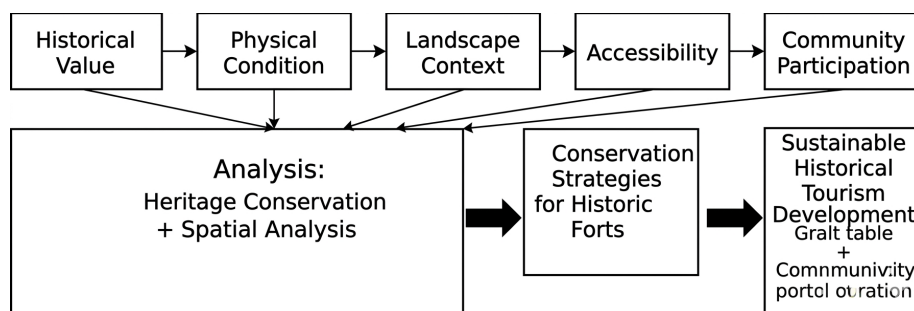
จากการลงพื้นที่สำรวจป้อมโบราณที่ยังหลงเหลืออยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดสมุทรปราการพบว่า ป้อมหลายแห่งอยู่ในสภาพทรุดโทรม ขาดการดูแล และไม่ได้ถูกยกระดับให้เหมาะสมตามคุณค่าของโบราณสถานที่มีความสำคัญ ป้อมวิทยาคมและป้อมปีศาจสิงเหลือเพียงกำแพงป้อมบริเวณหน้าสถาบันราชประชาสมาสัยและปืนใหญ่โบราณบริเวณริมแม่น้ำ

เจ้าพระยา ป้อมปู้เจ้าสมิงพรายปัจจุบันยังมีลักษณะเป็นอาคารป้อมแต่ปรับเปลี่ยนมีอาคารเจ้าหน้าที่ของสถาบันราชประชาฯ บริเวณด้านบนของป้อมและมีสภาพทรุดโทรม ป้อมแปลงไฟฟ้าถูกปิดไว้ไม่ให้เข้าและต้องขออนุญาตเพื่อเข้าชมหรือเปิดเฉพาะเทศกาลแต่ไม่มีการประชาสัมพันธ์ ส่วนป้อมที่ยังมีสภาพที่ดีคือ ป้อมผีเสื้อสมุทร และป้อมพระจุลจอมเกล้า ที่อยู่ภายใต้การดูแลของกองทัพเรือ อย่างไรก็ตามการเข้าถึงอาคารทางเข้าป้อมผีเสื้อสมุทรบริเวณหน้าพระสมุทรเจดีย์เพื่อข้ามสะพานคนเดินไปยังป้อมที่อยู่บนเกาะนั้นมีสภาพทรุดโทรมและถูกปล่อยทิ้งร้างจากปัญหาการก่อสร้างที่ผิดแบบ ด้วยการดูแลและอนุรักษ์ป้อมปราการในพื้นที่นั้นอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบร่วมกันของหลายหน่วยงาน ซึ่งสะท้อนถึงความทับซ้อนของคุณค่ามรดกที่มีทั้งมิติ "ความมั่นคง" และ "ประวัติศาสตร์" กองทัพเรือในฐานะผู้ดูแลพื้นที่ป้อมหลักๆ ทำงานร่วมกับกรมศิลปากรในฐานะผู้กำกับดูแลด้านกฎหมายโบราณสถาน

การขึ้นทะเบียนป้อมพระจุลจอมเกล้าและป้อมผีเสื้อสมุทรเป็นโบราณสถานในปี พ.ศ. 2566 ถือว่าสำคัญที่ทำให้การบูรณะต้องเป็นไปตามมาตรฐานวิชาการระดับสากล (กรมศิลปากร 2566) นโยบายของกรมศิลปากรเน้นการสร้างเครือข่าย "อาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม" (อสม.ศ.) ในพื้นที่สมุทรปราการ เพื่อดูแลและเฝ้าระวังการบุกรุกหรือความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นกับซากป้อมโบราณที่กระจายอยู่ในชุมชน นอกจากนี้มิติทางกายภาพแล้ว กระบวนการอนุรักษ์ยังครอบคลุมถึง "มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้" (Intangible Heritage) เช่น วิถีกรรมของบรรพบุรุษในยุทธนาวิ และความรู้เชิงช่างในการบำรุงรักษาปืนเสือหมอบ ซึ่งกองทัพเรือได้จัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทหารเรือเพื่อรวบรวมและถ่ายทอดองค์ความรู้เหล่านี้ผ่านสื่อการเรียนรู้สมัยใหม่

อย่างไรก็ดีจากการสำรวจพบว่าสังคมไม่ได้รับรู้ถึงความสำคัญของโบราณสถานเหล่านี้ การเดินทางมาเพื่อเยี่ยมชมแม้ในพื้นที่ใกล้เคียงระบบขนส่งของกรุงเทพแต่ก็ไม่ได้มีการพัฒนาพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยว และอนุรักษ์ดำเนินการด้วยงบประมาณของรัฐหรือองค์กรท้องถิ่นเท่านั้นซึ่งด้วยบริบท สภาพสังคมและพฤติกรรมการท่องเที่ยวในประเทศไทยนั้น การอนุรักษ์โบราณสถานให้ยั่งยืนนั้นจำเป็นต้องคำนึงถึงองค์ประกอบรอบด้าน โดยแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานอย่างยั่งยืน (Sustainable Heritage Conservation) ซึ่งเป็นการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนเป็นแนวคิดที่ผสมผสานระหว่างการรักษาคคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สังคม และสิ่งแวดล้อม เข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจและการใช้ประโยชน์พื้นที่ในปัจจุบันมีความเหมาะสมกับบริบทสังคมและเป็นการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนและโบราณสถาน แนวคิดนี้ได้รับการส่งเสริมโดย UNESCO และ ICOMOS ซึ่งเน้นว่าการอนุรักษ์โบราณสถานควรคำนึงถึงความสมดุลระหว่างการคงสภาพมรดกทางวัฒนธรรมกับการใช้ประโยชน์ของสังคมร่วมสมัย แนวคิดดังกล่าวมีความสำคัญต่อการจัดการโบราณสถาน เนื่องจากการอนุรักษ์ในปัจจุบันไม่ได้จำกัดเพียงการซ่อมแซมโครงสร้างเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการบริหารจัดการพื้นที่ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน และการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

โดยแนวคิดหลักที่ใช้ในการศึกษาการวิจัยนี้บูรณาการ 3 กรอบแนวคิดหลัก ได้แก่ (1) แนวคิดการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม (Cultural Heritage Conservation) เน้นการรักษาคคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม และภูมิทัศน์วัฒนธรรมของป้อมโบราณ (2) แนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมและภูมิทัศน์การป้องกันเมือง (Cultural & Defensive Landscape) และ (3) แนวคิดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (Sustainable Heritage Tourism) เน้นการพัฒนาการท่องเที่ยว

ตัวแปรในการศึกษา: ตัวแปรต้น (Independent Variables) (1) คุณค่าของโบราณสถาน (Historical / Architectural Value) (2) สภาพกายภาพและความสมบูรณ์ของบ่อ (Physical Condition) (3) บริบทพื้นที่และภูมิทัศน์โดยรอบ (Landscape Context) (4) การเข้าถึงและโครงข่ายการเดินทาง (Accessibility & Connectivity) และ (5) การรับรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation)

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการทำงานในงานวิจัยนี้มีกระบวนการทำงานตามลำดับดังนี้

- 1) วิธีดำเนินการวิจัย การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผสมผสานกับการวิเคราะห์เชิงพื้นที่ (Spatial Analysis) และการศึกษาภาคสนาม โดยมุ่งศึกษาคุณค่า สภาพปัจจุบัน และศักยภาพของบ่อโบราณในพื้นที่ปากน้ำสมุทรปราการ เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอแนะทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน
- 2) พื้นที่ศึกษา พื้นที่ศึกษารอบคลุมบ่อโบราณในบริเวณปากน้ำสมุทรปราการ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา และพื้นที่โดยรอบที่เกี่ยวข้องกับระบบป้องกันเมืองในอดีต เช่น แนวแม่น้ำ คลองประวัติศาสตร์ และชุมชนริมน้ำ
- 3) ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง กลุ่มข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ (1) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญ เช่น นักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี สถาปนิกอนุรักษ์ เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร และนักวางผังเมือง (2) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานด้านการท่องเที่ยว และหน่วยงานวัฒนธรรม และ (3) ชุมชนในพื้นที่ประชาชนและผู้ประกอบการในบริเวณใกล้เคียงบ่อโบราณ โดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling)
- 4) วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล การเก็บข้อมูลใช้ 4 วิธีหลัก ได้แก่ (1) การศึกษาข้อมูลเอกสาร (Documentary Research) (2) การสำรวจภาคสนาม (Field Survey) (3) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) (4) การวิเคราะห์เชิงพื้นที่ (Spatial Analysis)

ขอบเขตการวิจัย - (1) ศึกษาเฉพาะบ่อโบราณในพื้นที่ปากน้ำสมุทรปราการ (2) มุ่งเน้นด้านประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม และภูมิทัศน์วัฒนธรรม (3) ไม่ครอบคลุมการออกแบบรายละเอียดเชิงสถาปัตยกรรมเชิงลึก

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาพื้นที่แนวบ่อปากน้ำในจังหวัดสมุทรปราการ พบประเด็นสำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ (1) สภาพกายภาพและคุณค่ามรดก (2) สภาพการใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน (3) ศักยภาพด้านการท่องเที่ยว และ (4) ปัญหาและข้อจำกัดในการอนุรักษ์

- 1) สภาพกายภาพและคุณค่ามรดก (Physical Condition and Heritage Value) ผลการสำรวจพบว่า บ่อโบราณในพื้นที่ปากน้ำมีลักษณะเป็น “ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเชิงป้องกัน (Defensive Cultural Landscape)” ที่มีความสัมพันธ์กับแนวแม่น้ำเจ้าพระยา บ่อสำคัญ เช่น บ่อพระจุลจอมเกล้า บ่อผีเสื้อสมุทร ยังคงมีโครงสร้างหลักและรูปแบบสถาปัตยกรรมทางทหารที่สามารถอธิบายพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ได้อย่างชัดเจน ในขณะที่บ่อบางแห่ง เช่น บ่อสมิงพราย บ่อแปลงไฟฟ้า และบ่อนาคราชมีสภาพชำรุดหรือบางบ่อหลงเหลือเพียงฐานราก ซึ่งบ่อเหล่านี้แต่ยังคงมีคุณค่าด้านโบราณคดีและภูมิทัศน์

2) สภาพการใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน (Current Utilization) พบว่าการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่มีความหลากหลาย ได้แก่ บัอมพระจุลฯ เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวอยู่ภายในเขตพื้นที่ทหาร บัอมมีเสื่อสมุทรออยู่ในพื้นที่ทหารและต้องเดินเท้าข้ามน้ำจากพื้นที่พระสมุทรเจดีย์มีการใช้ในเชิงศาสนาและวัฒนธรรม บัอมแปลงไฟฟ้ามีสวนสาธารณะสำหรับชุมชน แต่บริเวณตัวบัอมถูกปิดไม่ให้เข้าเนื่องจากขาดผู้ดูแลจนเกิดความเสื่อมโทรม บัอมปู่เจ้าสมิงพรายถูกปรับเปลี่ยนและใช้เป็นอาคารเจ้าหน้าที่ของสถาบันราชประชาสมาสัย สะท้อนให้เห็นว่า “การใช้ประโยชน์ร่วมสมัย” มีทั้งที่สอดคล้องและขัดแย้งกับการอนุรักษ์เนื่องจากมีผลกระทบต่อความแท้จริง (Authenticity) และคุณค่าโดดเด่นสากล (Outstanding Universal Value) ที่มีการใช้งานบนโบราณสถานและขุดการดูแลรักษาอย่างถูกวิธีเนื่องจากการต่อเติมอาคารบนตัวบัอม

[illegible]

4) ปัญหาและข้อจำกัดในการอนุรักษ์ (Problems and Constraints) ผลการศึกษาพบปัญหาหลัก ได้แก่

- ด้านกายภาพ การกักตุนน้ำ การเสื่อมสภาพของโครงสร้าง การขาดการบำรุงรักษาอย่างต่อเนื่อง

- ด้านการบริหารจัดการ การบริหารจัดการหลายหน่วยงาน ขาด master plan เชิงพื้นที่ ขาดงบประมาณในการดูแลซึ่งจะเห็นได้จากการปิดของบ่อมแปลงไฟฟ้าที่ต้องขออนุญาตเพื่อเข้าชมเนื่องจากเป็นแหล่งมรดกของวัยรุ่นในพื้นที่

- ด้านการรับรู้ของประชาชน คนในพื้นที่ยังไม่ตระหนักถึงคุณค่ามรดก การตีความประวัติศาสตร์ยังมีจำกัด หลายคนมีความเข้าใจเกี่ยวกับบ่อมในแต่ละแห่งแตกต่างกันออกไปเนื่องจากขาดการให้ข้อมูลที่ถูกต้องจากการสืบค้นทางประวัติศาสตร์จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จากการสำรวจพื้นที่และการสัมภาษณ์พบว่ามีความคลาดเคลื่อนของข้อมูล เช่น โขนเรือโบราณที่ขุดพบใต้แม่น้ำเจ้าพระยาและจัดแสดงในคลังเก็บหุ่นระเบิดในบ่อมผีเสื้อสมุทรกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เจ้าแม่ปารวตีที่ได้รับการบอกแหล่งที่มาจากคนทรงเจ้าแทนที่จะเป็นข้อมูลทางโบราณคดีได้น้ำ หรือหลุมหลบภัยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่สวนสาธารณะบ่อมปีกกาซึ่งไม่ใช่บ่อมปีกกา และจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านบางคนเชื่อว่าเป็นที่เก็บน้ำประปาหรือบ่อน้ำบาดาล เป็นต้น

5) การวิเคราะห์เชิงพื้นที่ (Spatial Analysis Findings) จากการวิเคราะห์แผนที่พบว่า แนวบ่อมมีรูปแบบ linear defensive system บ่อมชั้นนอกมีศักยภาพด้านท่องเที่ยวสูงสุด บ่อมชั้นในเหมาะกับการพัฒนาเป็น heritage nodes อย่างไรก็ดีในแง่ของการเดินทางอาจต้องแบ่งพื้นที่ออกเป็นโซน เช่น

- โซนปากน้ำบริเวณสถานีรถไฟฟ้า BTS ปากน้ำจะสามารถเดินทางไปพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมุทรปราการซึ่งมีนิทรรศการด้านประวัติศาสตร์ของพื้นที่และสามารถเดินต่อไปยังสวนสาธารณะบ่อมปีกกาที่มีหลุมหลบภัยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 และข้ามแม่น้ำบริเวณตลาดปากน้ำไปยังพระสมุทรเจดีย์เพื่อเข้าไปชมบ่อมผีเสื้อสมุทรได้

- โซนป้อมเจ้าสมิงพราย เยี่ยมชมกำแพงบ่อมวิทยาคม กำแพงบ่อมปิศาจสิง บ่อมสมิงพราย ปืนใหญ่โบราณริมน้ำ และข้ามฟากไปดูบ่อมแปลงไฟฟ้า

6) สังเคราะห์ผลการวิจัย (Synthesis of Findings) จากผลการศึกษาทั้งหมดสามารถสรุปได้ว่า แนวบ่อมปากน้ำสมุทรปราการมีคุณค่าในฐานะ “ภูมิทัศน์มรดกทางทหารที่มีศักยภาพสูงต่อการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์” แต่จำเป็นต้องมีการจัดการแบบบูรณาการที่เชื่อมโยง การอนุรักษ์โบราณสถาน การพัฒนาการท่องเที่ยว การมีส่วนร่วมของชุมชน โดยอาจเชื่อมกับแหล่งท่องเที่ยวในเขตจังหวัดสมุทรปราการอื่นๆ เช่น พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมุทรปราการ หรือ ตลาดปากน้ำ เป็นต้น รวมถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น การใช้รถสามล้อถีบซึ่งเป็นเอกลักษณ์ประจำถิ่นเพื่อเชื่อมต่อการเดินทางระหว่างแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ รวมไปถึงการเปิดพื้นที่เพื่อขายสินค้าท้องถิ่นในบริเวณรอบบ่อมเพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดูแลมรดกทางประวัติศาสตร์เหล่านี้

ในด้านมุมมองของผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรมและการพัฒนาเมือง การยกระดับบ่อมปราการแถบปากน้ำให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ยั่งยืนจำเป็นต้องก้าวข้ามโมเดลการท่องเที่ยวแบบเดิมสู่การเป็น "จุดหมายปลายทางที่สร้างสรรค์และฟื้นฟู" (Regenerative Tourism Destination) โดยมีประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณาดังนี้:

1) หลักการ "รบกวนน้อยที่สุด" และการปรับประโยชน์ใช้สอย (Adaptive Reuse)

ผู้เชี่ยวชาญเน้นย้ำถึงแนวคิด Minimal Intervention หรือการรบกวนโบราณสถานให้น้อยที่สุดเพื่อรักษาความแท้จริง (Authenticity) ของโครงสร้างดั้งเดิม โดยการนำแนวคิด Adaptive Reuse มาใช้นั้นต้องตั้งอยู่บนฐานของความเข้ากันได้ (Compatibility) ระหว่างฟังก์ชันใหม่กับคุณค่าเดิมของพื้นที่ ตัวอย่างเช่น การปรับปรุงพื้นที่ภายในบ่อมให้เป็นพื้นที่การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ (Creative Learning Space) หรือพิพิธภัณฑสถานศิลปะร่วมสมัยที่ไม่ทำลายองค์ประกอบสถาปัตยกรรมหลัก นอกจากนี้ ความยั่งยืนทางการเงิน (Financial Sustainability) ก็เป็นปัจจัยวิกฤต ซึ่งโบราณสถานควรมีกิจกรรมที่สร้างรายได้เลี้ยงตัวเองได้เพื่อลดการพึ่งพางบประมาณจากภายนอกในระยะยาว

2) นวัตกรรม "พิพิธภัณฑสถานมีชีวิต" ด้วยเทคโนโลยีดิจิทัล (Smart Heritage)

การสร้างประสบการณ์ให้นักท่องเที่ยวมีความสำคัญเท่ากับการอนุรักษ์ทางกายภาพ แนวคิด Immersive Living Museum ที่บูรณาการเทคโนโลยีเสมือนจริง (AR/VR) และ IoT สามารถทำให้ประวัติศาสตร์ยุทธนาวีที่ซับซ้อนเข้าใจง่ายและน่าสนใจมากขึ้น การใช้เทคโนโลยี 3D Scan ไม่เพียงช่วยในการเก็บข้อมูลเพื่อการบูรณะที่มีความแม่นยำสูง

แต่ยังสามารถนำมาสร้างเนื้อหาเชิงปฏิสัมพันธ์ที่ให้นักท่องเที่ยวเห็นภาพจำลองของป้อมในอดีตผ่านสมาร์ทโฟน ซึ่งช่วยแก้ปัญหาเรื่องการตีความข้อมูลที่คลาดเคลื่อน

3) การจัดการเชิงบูรณาการตามเกณฑ์ GSTC และแนวคิด HUL

ผู้เชี่ยวชาญเสนอให้ใช้เกณฑ์การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนของโลก (GSTC) ซึ่งทาง อพท. (DASTA) ได้นำมาประยุกต์ใช้เป็นต้นแบบในไทย เพื่อสร้างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ การใช้แนวคิด Historic Urban Landscape (HUL) จะช่วยให้ผู้กำหนดนโยบายมองป้อมปราการเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศเมืองที่กว้างกว่าเดิม ไม่ใช่แค่วัตถุแยกส่วน การทำ Heritage Impact Assessment (HIA) จึงเป็นสิ่งจำเป็นก่อนการดำเนินโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานใดๆ รอบพื้นที่ปากน้ำ เพื่อป้องกันผลกระทบต่อคุณค่าโดดเด่นสากลของมรดก

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สภาพปัจจุบัน ศักยภาพด้านการท่องเที่ยว และเสนอแนวทางการอนุรักษ์ที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ ผลการศึกษาพบว่า แนวป้อมปากน้ำในจังหวัดสมุทรปราการมีลักษณะเป็น “ระบบภูมิทัศน์ป้องกันเมืองตามแนวแม่น้ำ” ซึ่งสะท้อนพัฒนาการทางทหารและการวางผังเมืองตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ ป้อมสำคัญ เช่น ป้อมพระจุลฯ ป้อมผีเสื้อสมุทร ป้อมสมิงพราย และ ป้อมแฉ่งไฟฟ้า ยังคงมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม และภูมิทัศน์ที่โดดเด่น แม้ว่าบางแห่งจะมีสภาพชำรุดหรือถูกจำกัดการเข้าถึง ด้านสภาพปัจจุบัน พบปัญหาสำคัญ ได้แก่ การเสื่อมสภาพของโครงสร้างจากธรรมชาติ การกัดเซาะตลิ่ง การขยายตัวของเมือง และการบริหารจัดการที่กระจัดกระจายหลายหน่วยงาน ส่งผลให้การอนุรักษ์ขาดความต่อเนื่องและขาดแผนแม่บทเชิงพื้นที่แบบบูรณาการ

อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์ศักยภาพเชิงพื้นที่ (Spatial Analysis) ชี้ให้เห็นว่า แนวป้อมปากน้ำมีศักยภาพสูงในการพัฒนาเป็น เส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ทางน้ำ เนื่องจากลักษณะการวางผังเป็นแนวเชิงเส้น (Linear Defensive System) สามารถเชื่อมโยงจุดสำคัญต่าง ๆ ได้อย่างเป็นระบบ และสอดคล้องกับบริบทชุมชนริมน้ำ

การสังเคราะห์ผลการวิจัยนำไปสู่ข้อเสนอว่า การอนุรักษ์ควรปรับจากแนวคิด “การดูแลโบราณสถานรายจุด” ไปสู่การจัดการแบบ ภูมิทัศน์มรดกเชิงบูรณาการ (Integrated Heritage Landscape Management) โดยผสาน 3 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ (1) การอนุรักษ์ทางกายภาพของโบราณสถาน (2) การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (3) การมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีเครือข่าย

โดยแนวป้อมปากน้ำสามารถเชื่อมต่อเป็น “ระบบภูมิทัศน์ป้องกันเมือง” (Defensive Cultural Landscape) ที่มีความสัมพันธ์กับแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างชัดเจน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของการอนุรักษ์มรดกสากลที่ให้ความสำคัญกับ “ภูมิทัศน์เชิงประวัติศาสตร์” (Historic Urban Landscape) ที่สะท้อนให้เห็นพัฒนาการทางทหารตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ และบทบาทของปากน้ำในฐานะ “ประตูสู่กรุงเทพฯ” ดังนั้น การอนุรักษ์จึงไม่ควรมองเป็นรายป้อม แต่ควรมองเป็น เครือข่ายมรดก (Heritage Network)

ในประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์กับการใช้ประโยชน์ร่วมสมัย ผลการศึกษาพบว่าป้อมบางแห่งได้รับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้ เช่น ป้อมผีเสื้อสมุทรและป้อมพระจุลฯ ในขณะที่บางแห่งถูกใช้ในกิจกรรมชุมชนหรือหน่วยงานรัฐ เช่น ป้อมสมิงพราย หรือ ป้อมนาคราช ประเด็นนี้สอดคล้องกับแนวคิด Adaptive Reuse ที่เสนอว่า การใช้ประโยชน์โบราณสถานอย่างเหมาะสมจะช่วยเพิ่ม “คุณค่าเชิงสังคม” และ “ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ” และการใช้อาคารเหล่านี้ต้องอยู่ภายใต้พระราชบัญญัติโบราณสถาน อย่างไรก็ตาม การใช้พื้นที่บางรูปแบบยังขาดแนวทางควบคุม ทำให้เกิดความเสี่ยงต่อคุณค่าทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่า จำเป็นต้องมีกรอบการจัดการใช้พื้นที่ (Use Management Framework) ที่ชัดเจน

ศักยภาพของการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ทางน้ำ - ผลการวิจัยชี้ว่า แนวป้อมปากน้ำมีศักยภาพสูงในการพัฒนาเป็น “เส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ทางน้ำ” เนื่องจากลักษณะการวางผังของป้อมเป็นแนว linear ตามแม่น้ำ และ

สามารถเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวอื่น เช่น การแบ่งโซนพื้นที่ในการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โดยสามารถเชื่อมการเดินทางจากระบบรถไฟฟ้า BTS กับการเดินทางของท้องถิ่นอย่างรถสามล้อถีบและเรือข้ามฟากเพื่อเชื่อมโบราณสถานต่างๆ เช่น (1) โซนปากน้ำ: ตลาดปากน้ำ - หอชมเมืองสมุทรปราการ - ป้อมปึกกา - พระสมุทรเจดีย์ - ป้อมนาคราช - ป้อมผีเสื้อสมุทร - พิพิธภัณฑ์ทหารเรือ และ (2) โซนปู้เจ้าสมิงพราย: ป้อมสมิงพราย - ป้อมวิทยาคม - ปืนใหญ่โบราณริมน้ำ - ป้อมแสงไฟฟ้า เป็นต้น การพัฒนาในลักษณะ “route-based tourism” จะช่วยกระจายรายได้และเพิ่มระยะเวลาการท่องเที่ยว ซึ่งด้วยระยะทางที่ใกล้กรุงเทพฯ และเดินทางสะดวกทำให้มีศักยภาพที่จะทำเป็นแหล่งท่องเที่ยวแบบเที่ยววันเดียว (one day trip) ได้

ข้อเสนอแนะที่ได้รับจากการวิจัย

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาวิจัยพบว่า แม้พื้นที่โครงข่ายป้อมฯ จะมีศักยภาพสูงในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมระดับชาติ แต่ยังคงต้องเผชิญกับข้อจำกัดสำคัญในสามมิติหลัก ประการแรกคือปัญหาด้านกายภาพ โดยเฉพาะวิกฤตการณ์การกัดเซาะตลิ่งแม่น้ำและชายฝั่งที่มีความรุนแรง ควบคู่ไปกับการเสื่อมสภาพของโครงสร้างโบราณสถานจากการทรุดตัวของแผ่นดินและการใช้เทคโนโลยีการบูรณะที่ไม่เหมาะสมในอดีตก่อให้เกิดความชื้นสะสมในตัวโบราณสถาน โดยควรศึกษาการใช้วัสดุทางเลือกที่เหมาะสมกับโบราณสถานไทย เช่น การใช้ปูนหมักแบบโบราณ เป็นต้น ประการต่อมาคืออุปสรรคด้านการบริหารจัดการ ซึ่งมีการกระจายหน้าที่ความรับผิดชอบไปยังหลายหน่วยงาน ทำให้ขาดแผนแม่บทในลักษณะบูรณาการเชิงระบบที่ชัดเจน นอกจากนี้ยังพบข้อจำกัดด้านการรับรู้ของสังคม โดยประชาชนส่วนใหญ่ยังมีความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าและความเป็นมาของป้อมแต่ละแห่งคลาดเคลื่อน อันเป็นผลจากกระบวนการตีความข้อมูล (Interpretation) และการจัดทำสื่อการเรียนรู้ที่ยังไม่เข้มข้นเพียงพอ ซึ่งแม้แต่ข้อมูลจากหน่วยงานของรัฐยังมีความคลาดเคลื่อนและจำเป็นต้องมีการชำระประวัติศาสตร์จากหลายแหล่งเพื่อให้เกิดข้อมูลที่ถูกต้องเพียงข้อมูลเดียว

ตารางที่ 2 Actionable Framework Flowchart (ผังการดำเนินงานเชิงปฏิบัติการ)

Assessment & Urgent Protection	Integrated Spatial Master Plan	Creative Economy & Community Engagement	Smart Interpretation & Destination Management
- สสำรวจกายภาพ - จัดทำแผน เร่งด่วนในการ บูรณะฟื้นฟู	- วางผังโครงข่ายมรดกเพื่อ เชื่อมโยง - จัดอบรมการจัดการพื้นที่ร่วม สมัยให้สอดคล้องกับ พรบ. โบราณสถาน - ประเมินผลกระทบการพัฒนา โครงสร้างพื้นฐาน	- พัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว - บูรณาการร่วมเพื่อความ ยั่งยืน 3 มิติ - เปิดพื้นที่กิจกรรม creative learning space + adaptive reuse	- แก้ไขข้อมูล คลาดเคลื่อน - สร้างเครือข่าย อส.มศ. - ขับเคลื่อนสู่เป้าหมาย regenerative tourism destination

เพื่อให้เกิดการพัฒนาพื้นที่อย่างสมดุลและมั่นคง งานวิจัยจึงเสนอแนวทางปฏิบัติที่ตั้งอยู่บนหลักการ 3 มิติสำคัญ ดังนี้:

- **การอนุรักษ์มรดกอย่างยั่งยืน (Sustainability in Heritage Conservation):** มุ่งเน้นการบูรณะที่เคารพต่อวัสดุดั้งเดิมและโครงสร้างเดิม โดยใช้วิทยาศาสตร์การอนุรักษ์มาจัดการกับปัญหาความเค็มและความชื้นในพื้นที่ริมน้ำ
- **การส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-based Tourism):** พัฒนาศูนย์ป้อมปราการให้เป็นแหล่งเรียนรู้และพื้นที่สร้างสรรค์ที่สร้างรายได้ให้แก่คนท้องถิ่น เพื่อเปลี่ยนจากผู้สังเกตการณ์มาเป็นผู้ปกป้องมรดกด้วยความเต็มใจ

- **การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape Management):** การบริหารจัดการพื้นที่รอบโบราณสถานให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ดั้งเดิมและวิถีชีวิตริมแม่น้ำ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการขยายตัวของเมืองทำลายคุณค่าทางทัศนียภาพและประวัติศาสตร์ของ "เมืองป้อมปราการ" โดยคณะวิจัยสรุปแผนการดำเนินงานเชิงปฏิบัติการเพื่อให้เป็นไปตามกรอบการพัฒนาอย่างยั่งยืน (ดูตารางที่ 2) หากสามารถบูรณาการมิติทั้งสามนี้เข้าด้วยกันตามแผนฯ จะช่วยให้การอนุรักษ์ป้อมโบราณแถวปากน้ำสมุทรปราการก้าวข้ามการเป็นเพียงซากปรักหักพัง ไปสู่การเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของจังหวัดอย่างยั่งยืนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2550). *ป้อมปราการและระบบป้องกันพระนครในสมัยรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2566). ประกาศกรมศิลปากร เรื่อง รายชื่อโบราณสถานในเขตจังหวัดสมุทรปราการ [ป้อมพระจุลจอมเกล้า และป้อมผีเสื้อสมุทร]. *ราชกิจจานุเบกษา*.
- กฤษฎา สว่างวันชัย (2567) ป้อมปราการทางทะเลของสยาม พ.ศ.2325-2453: กรุงเทพฯ-สมุทรปราการ [สารนิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยศิลปากร]
- โตม ไกรปกรณ์. (2558). วิวัฒนาการของเมืองสมุทรปราการ: จากเมืองป้อมปราการสู่เมือง "กิ่งสมัยใหม่". วารสารหน้าจั่ว: ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย, (12), 126-153
- เอนก สีหามาตย์. (2545). บทบาทการอนุรักษ์โบราณสถานของกรมศิลปากร [สารนิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์].
- Ashworth, G. J. (2011). Preservation, conservation and heritage: Approaches to the past in the present through the built environment. *Asian Anthropology*, 10(1), 1-18.
- Pongsermpol, C., & Chukaew, P. (2022). Traditional Thai Community Conservation Focusing on Sustainable Participatory Process: A Case Study of Talaad Lang Community, Chumphon Province, Thailand. *Civil Engineering and Architecture*, 10(3), 816-829.
- UNESCO. (2019). *Managing tourism at world heritage sites: A practical manual for heritage managers*. Paris: UNESCO Publishing.

Data Availability Statement: The raw data supporting the conclusions of this article will be made available by the authors, without undue reservation.

Conflicts of Interest: The authors declare that the research was conducted in the absence of any commercial or financial relationships that could be construed as a potential conflict of interest.

Publisher's Note: All claims expressed in this article are solely those of the authors and do not necessarily represent those of their affiliated organizations, or those of the publisher, the editors and the reviewers. Any product that may be evaluated in this article, or claim that may be made by its manufacturer, is not guaranteed or endorsed by the publisher.

Copyright: © 2026 by the authors. This is a fully open-access article distributed under the terms of the Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).